

პარატექსტები ოთხთავის ძველ ქართულ
ხელნაწერებში
THE PARATEXTS IN THE OLD GEORGIAN MANUSCRIPTS
OF THE FOUR GOSPELS

დარეჯან თვალთვაძე
Darejan Tvaltvdze

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
Faculty of Humanities

საკვანძო სიტყვები: პარატექსტები, ოთხთავი, ძველი ქართული ხელ-
ნაწერები.

Key words: Paratexts, Four Gospels, Old Georgian manuscripts.

სტრუქტურულად ოთხთავის ხელნაწერი წიგნი კრებულს წარმოადგენს, რომელიც თავდაპირველად მხოლოდ ოთხი სახარების ტექსტს აერთიანებდა. ტექსტს მათი ავტორი მახარებლების სახელის გარდა, არაფერი ერთვოდა და ის თავებად და მუხლებად დაყოფილი არ იყო. დროთა განმავლობაში პრაქტიკულმა საჭიროებამ, სასურველ ადგილთა ადვილად მოძებნისა და კითხვის პროცესის გაიოლებათაზე ზრუნვამ, ტექსტის სხვადასხვა ნიშნით სეგმენტაცია და „მკითხველის დამხმარე“ სხვადასხვა დანიშნულების საძიებლების შედგენა განაპირობა (Metzger, 2005:33-47). სახარების ტექსტისთვის შედგენილი ამგვარი პარატექსტები მალევე იქცა ოთხთავის, როგორც კრებულის განუყოფელ ნაწილად (Wallraff, 2015: 237 – 243). უძველესი ბერძნული ხელნაწერი, რომელშიც სახარების ტექსტი ამონიოს ალექსანდიელის (III ს.) სისტემის მიხედვით მცირე ნაწილებად არის დაყოფილი, IV საუკუნის ვატიკანის კოდექსია. ასევე ადრეული პერიოდიდან დასტურდება ოთხთავის ტექსტის ჰარმონიზაციის მიზნით პარალელურ პასაჟთა საძიებლად IV საუკუნეში ევსები კესარიელის მიერ შედგენილი ტაბულა-ცხრილები („ათი კანონი“) და მისი გამოყენებისთვის დაწერილი განმარტება „ევსების ეპისტოლე კარპინეს მიმართ“, რომლებიც ჩვეულებრივ წიგნის დასაწყისში იკავებენ ადგილს და ხელნაწერის ძირითადი ტექსტისაგან ვიზუალურადაც გამოირჩევიან (დაწერილია განსხვავებული შრიფტით, განსხვავებული ფერის მელნით და/ან ჩაწერილია თალოვან დეკორატიულ ჩარჩოებში. ქართულ სამწიგნობრო ტრადიციაში ხელნაწერისთვის წინ დართულ ევსების კანონებს „**კამარების**“ სახელით მოიხსენიებენ, ხოლო ხელნაწერის გვერდის ქვედა აშიაზე (სქოლიოში) განთავსებულ მის მოკლე ვარიანტს, რომელიც კონკრეტულად ამ გვერდზე მოთავსებული სახარების ტექსტის თემატურ სათანხმებელს (საძიებელს) წარმოადგენს, ძველად „განთესულნი“ ერქვა. ამონიოს სექციების პარალელურად ხელნაწერში ჩნდება ტექსტის კიდებზე მიწერილი ევსების კანონის რიგითი ნომრის აღმნიშვნელი გრაფიკული ნიშნები (ე. წ. capitula parallela).

მოგვიანებით კი სახარების ტექსტის უფრო ვრცელ თემატურ ეპიზოდებად დაყოფის საფუძველზე დგება და ოთხთავის ხელნაწერებს ერთვის თავების სია („თავები სახარებისანი“/„ზანდუკი“) და/ან იესოს მიერ ჩადენილ სასწაულთა ჩამონათვალი („სასწაულნი“ /„კურნებანი“). თითოეულ სახარებას ბოლოში ერთვის მცირე უწყება სახარებების ავტორის, დაწერის დროის და ადგილის შესახებ, ზოგჯერ სახარების თავებისა და მუხლთა რაოდენობის მითითებით. ღვთისმსახურების დროს ლიტურგიკული კალენდრის მიხედვით სახარებიდან შესაბამისი მონაკვეთების წაკითხვის პრაქტიკამ მოითხოვა მისი ტექსტის ამ ნიშნით დაყოფა და შესაბამისი საძიებლების შედგენა, რომელიც ასევე ოთხთავის თანმხლებ ტექსტად იქცა („საძიებელი სანელიწდო საკითხავთა“/“წესი და განგება“).

ოთხთავის ტექსტის თანხლები „დამხმარე ტექსტები“ მკითხველს ოთხთავის ვრცელ ტექსტში „ნავიგაციაში“ ეხმარებოდა. გვიან შუასაუკუნეებამდე ხელნაწერებში მათი სისტემატური გამოყენება აჩვენებს, რომ ის მოხერხებული უნდა ყოფილიყო ძველი დროის მკითხველისთვის (Crawford, 2015:29). მოხსენებაში განხილულია, რა ვითარება გვაქვს ამ მხრივ ოთხთავის ძველ ქართულ ხელნაწერებში; რამდენად ერთგვაროვანია სურათი წინაათონური და პოსტათონური პერიოდის ხელნაწერების მიხედვით და რა სახის განსხვავებები შეინიშნება მათში; განსხვავდებიან თუ არა რედაქციულად განსხვავებული სახარების ტექსტის შემცველი ხელნაწერები პარატექსტების მიხედვითაც, უკავშირდება თუ არა ტექსტის რედაქტირების (ძირითადად, მისი „ბერძულისადა მიყვანების“) პროცესი ოთხთავის, როგორც კრებულის სტრუქტურის ცვლილებასაც და მის გამართვას „ბერძულსა წესსა ზედა“.

ლიტერატურა:

Matthew R. Crawford (2015). Ammonius of Alexandria, Eusebius of Caesarea and the Origins of Gospels Scholarship. *New Testament Studies*.

Volume 61. Issue 01 . Cambridge University Press. pp. 1 – 29. <https://doi.org/10.1017/S0028688514000216>

Metzger M. Bruce, Ehrman D. Bart (2005). The Text of the New Testament, Its Transmission, Corruption and Restoration, Fourth Edition, New York: Oxford University Press.

Martin Wallraff and Patrick Andrist (2015), Paratexts of the Bible: A New Research Project on Greek Textual Transmission, in: Early Cristianity. Volume 6. Issue 2 . pp. 237 – 243. [https://doi.org /10.1628/186870315X14322114813533](https://doi.org/10.1628/186870315X14322114813533)

Structurally, the manuscript of the Four Gospels is the collection that initially consisted of the texts of the four Gospels. Each text was accompanied only by the name of its author-evangelist and was not divided into chapters or verses. Gradually, the practical need (the ease of finding desired places and the process of reading) stipulated the segmentation of the text by different signs and the compilation of the “reader helper” indexes that had different purposes (Metzger, 2005:33-47). Such paratexts created for the text of the Gospel soon became a part of the collection / the Four Gospels (Wallraff, 2015: 237 – 243). The oldest Greek manuscript, in which the text of the Gospel was divided into small parts according to the system of Ammonius of Alexandria (the 3rd century), was the 4th century Vatican Codex. Since the early period there also existed the Canon Tables (“Eusebian Canons”) and the explanation of their usage (“Letter to Carpianus”) compiled by Eusebius of Caesarea in the fourth century for the purpose of searching parallel passages for the harmonization of the text of the Four Gospels. The Canon Tables and their explanation were usually presented in the beginning of the text and visually differed from the main text (written with different font, with different coloured ink and / or in arched decorative frames). In the Georgian literary tradition, Eusebian Canons attached to the manuscript has been referred to as **კამარები/kamarebi**. In ancient times, their short version placed in the bottom of the page (footnote), which was a thematic index of the text of the Gospel presented on the same page,

was called განთესულნი/gantesulni. Parallel to Ammonian sections, the so-called capitula parallela - the graphic signs written on the margins of pages and indicating the ordinal number of Eusebian canons - appeared in the manuscript. Later, the manuscripts of the Four Gospels were accompanied by the list of chapters and / or a list of miracles performed by Jesus created on the basis of the division of the text of the Gospel into the extended thematic episodes. Each Gospel ended with the short note about its author as well as the time and place of writing. Sometimes the number of chapters and verses was indicated. The practice of reading relevant passages from the Gospel according to the liturgical calendar required the division of its text under this sign and the compilation of relevant indexes, which also became the accompanying part of the Four Gospels (“The index of the annual readings”).

The “auxiliary texts” accompanying the Four Gospels assisted a reader in “navigating” the extended version of the Gospels. Their systematic usage in manuscripts until the late Middle Ages shows that it might be convenient for readers of ancient times (Crawford, 2015:29). The paper discusses the old Georgian manuscripts of the Four Gospels and considers the following issues: How homogeneous were the manuscripts of the pre-Athenian and post-Athenian periods and what kind of differences were observed in them? Did the paratexts of the manuscripts containing the texts of the Gospels of various redactions differ? Was the process of editing (mainly, “making like Greek”) related to the change of the structure of the Four Gospels and its adaptation to “the Greek rule”?

References

Matthew R. Crawford (2015). Ammonius of Alexandria, Eusebius of Caesarea and the Origins of Gospels Scholarship. *New Testament Studies*. Volume 61. Issue 01 . Cambridge University Press. pp. 1 – 29. <https://doi.org/10.1017/S0028688514000216>

Metzger M. Bruce, Ehrman D. Bart (2005). The Text of the New Testament, Its Transmission, Corruption and Restoration, Fourth Edition, New York: Oxford University Press.

Martin Wallraff and Patrick Andrist (2015), Paratexts of the Bible: A New Research Project on Greek Textual Transmission, in: Early Cristianity. Volume 6. Issue 2 . pp. 237 – 243. [https://doi.org /10.1628/186870315X14322114813533](https://doi.org/10.1628/186870315X14322114813533)